

معرفی شهرستان فیروزه

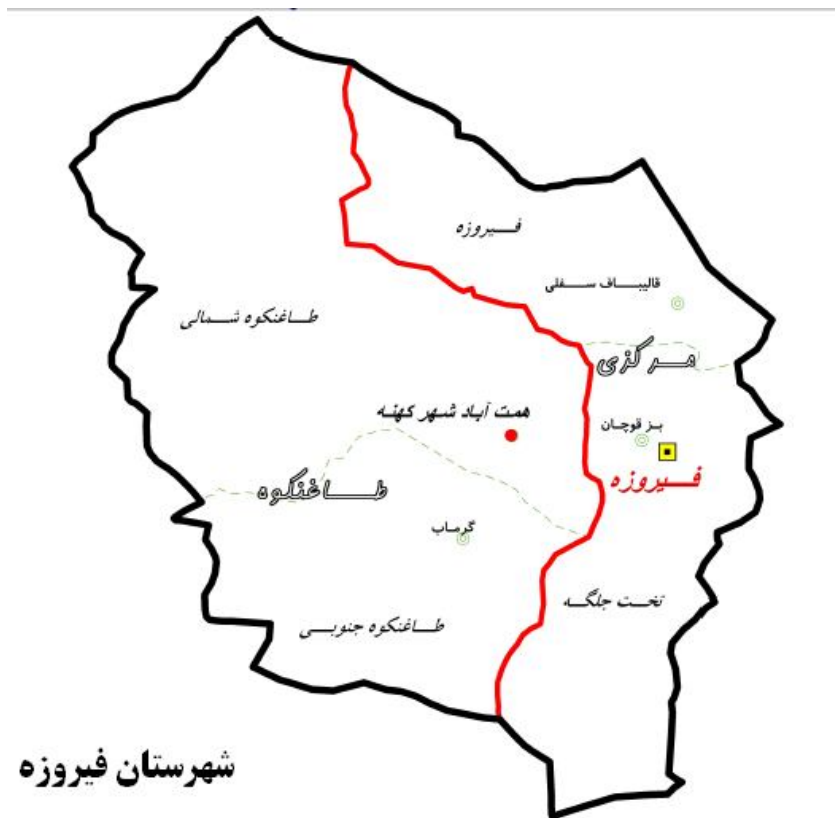
1- موقعیت جغرافیایی

فیروزه یکی از شهرستان های نیمه شمالی استان خراسان رضوی است. این شهرستان از شمال و شرق به بخش مرکزی شهرستان نیشابور، از جنوب به بخش میان جلگه نیشابور، از شمال غربی به بخش سرولایت نیشابور، و از غرب به بخش های مرکزی و مشکان شهرستان خوشاب و بخش مرکزی شهرستان سبزوار، محدود می گردد.

این شهرستان بین 36 درجه و 3 دقیقه تا 36 درجه و 33 دقیقه عرض شمالی و 58 درجه و 9 دقیقه تا 58 درجه و 41 دقیقه طول شرقی گسترش یافته است.

مرکز این شهرستان شهر فیروزه است که در 20 کیلومتری شمال غرب شهر نیشابور و 145 کیلومتری غرب شهر مشهد - مرکز استان - و 115 کیلومتری جنوب شهر قوچان و 90 کیلومتری شرق شهر سبزوار واقع است.

این شهر از سطح دریای آزاد 1170 متر ارتفاع دارد. شهرستان فیروزه بر اساس آخرین تقسیمات کشوری در سال 1386 دارای 1586 کیلومتر مربع وسعت و شامل دو بخش مرکزی و بخش طاغنکوه است .

2- جغرافیای طبیعی

به طور کلی بیشتر مساحت شهرستان از نظر ریخت شناسی سطح زمین ، حالت هموار و دشت دارد. شیب زمین در تمام شهرستان به سمت کالشور نیشابور است که در جنوبی ترین نقطه آن جریان دارد. (کال شور نیشابور که پس از عبور از دشت نیشابور به کالشور سبزوار می پیوندد ، حدود 10 کیلومتر از مرز طبیعی شهرستان فیروزه با بخش میان جلگه نیشابور را تشکیل می دهد).

شیب عمومی در بخش مرکزی از شمال به جنوب و در بخش طاغنکوه از شمال غربی به جنوب شرقی است که در نهایت به کالشور ختم می گردد . وجود همین شیب باعث شده رودخانه های فصلی (کال) بار و ماروسک همراه با چند مسیل (کال کوچک) دیگر نقش زهکش آب های سطحی و جاری منطقه در زمان بارش داشته و آب های سطحی را به کالشور که به کویر مرکزی ایران می ریزد ، انتقال می دهند. پست ترین نقطه ارتفاعی شهرستان در جنوبی ترین قسمت شهرستان و در جنوب روستای رهن کاریز در بخش مرکزی و در حاشیه شمالی کالشور 1082 متر از سطح دریا ارتفاع دارد.

از نظر توپوگرافی (ناهمواری ها) و ژئومورفولوژیکی (شکل های سطح زمین) به دو قسمت کوهستانی و مرتفع و قسمت هموار و دشت تقسیم می شود.

الف - قسمت کوهستانی و مرتفع

در شهرستان سه محدوده کوهستانی وجود دارد که بیشتر در دهستان های بخش طاغنکوه و دهستان فیروزه بخش مرکزی قرار دارند .

بیشتر قسمت های دهستان تحت جلگه هموار است و ناهمواری و ارتفاعاتی کمی در شمال غربی این دهستان (شمال روستای دولت آباد و غرب روستای امیر آباد) وجود دارد که جزو کوه های شمالی شهرستان محسوب می گردند.

کوه های شمال غربی و شمالی بخشی از دامنه های جنوبی رشته کوه های بینالود محسوب می شود. کوه های غربی نیز جزو رشته کوه جغتای می باشد.

1- کوه های شمال غربی

در دهستان طاغنکوه شمالی قرار داشته و مرز میان بخش سرولایت نیشابور و بخش طاغنکوه را تشکیل می دهد. بلندترین قسمت این کوه ها قله جازندر است که با 2075 متر ارتفاع بلندترین نقطه شهرستان است. این کوه ها در افزایش بارش های منطقه و تامین آب های زیرزمینی و تعدیل دمای هوا در روستاهای گرماب شاهزاده ، رباطی ، مرزان ، فهنه ، کارجی ، جمبرجوق و کلاته ها و مزارع دره های کوچک نقش مهمی دارد.

2- کوه های شمالی

بین دهستان فیروزه بخش مرکزی و دهستان طاغنکوه شمالی بخش طاغنکوه قرار دارد. بلندترین قله این مجموعه کوهستانی قله ایلان لی با 1942 متر در شمال روستای سلیمانی می باشد. از قله های معروف دیگر این کوه ها می توان به قله های خانم سر و سی سر اشاره کرد. وجود معدن مشهور فیروزه در این کوه ها از اهمیت خاصی برخوردار است. این کوه ها در تامین آب های زیرمینی و تعادل هوا در دو سوی دامنه شمالی و جنوبی خود نقش بسزایی دارند. روستا های بتو ، سلیمانی در دامنه جنوبی این کوه ها قرار دارند. مخروط افکنه بزرگ روستای سلیمانی از مناطق حاصلخیز و کشاورزی شهرستان محسوب می شود.

روستا های معدن بالا و پایین ، زاونگ ، رباطی بلوچ ها ، وزیریه در دامنه شمالی این کوه ها قرار دارند.

3- کوه های غربی

این کوه ها قسمتی از رشته کوه جغتای از کوه های غربی استان خراسان رضوی محسوب می شود. این کوه ها از حوالی روستا های گرماب بزرگ ، زروند و شورباب در طاغنکوه جنوبی شروع شده و با امتداد به سمت غرب پس از عبور غرب طاغنکوه شمالی و بخش مرکزی شهرستان خوشاب ، وارد محدوده مرزی شهرستان سبزوار با جوین و جغتای می شود.

بلندترین قله این کوه ها که در منطقه به کوه های طاغنکوه جنوبی معروف هستند ، عبارتند از : قله دوشاخ (قلعه جوق - قلعه جیک) با 1921 متر ارتفاع در نزدیکی روستای قلعه یزدان و قله جیستی (برجسته - کله قندی) با 1944 متر ارتفاع در نزدیک روستای شورگشت.

این کوه ها نیز در تامین آب های زیرزمینی و تعادل دمایی در حدود 20 روستا و ده ها کلاته و مزرعه در دهستان های طاغنکوه جنوبی و شمالی نقش مهمی دارد.

ب - قسمت هموار و دشت

تمامی محدوده هموار و دشت شهرستان بخشی از دشت بزرگ نیشابور قسمت محسوب می گردد . قسمتی هموار دهستان فیروزه بخش جنوبی جلگه ماروس می باشد. (لازم به یاد آوری است که در لهجه های مختلف خراسانی به سرزمین های هموار جلگه گفته می شود اما در معنای علمی و جغرافیایی این سرزمین ها دشت هستند.) دهستان تحت جلگه نیز هموار بوده و در ادامه جلگه ماروس قرار دارد. رودخانه های ماروس و بار در تامین خاک و آب این قسمت دشت نقش مهمی دارند. دشت طاغنکوه که شمال و جنوب آن کوهستانی است نیز قسمتی از دشت نیشابور محسوب می گردد و دارای خاک

حاصلخیز است و قطب کشاورزی شهرستان است. محدودیت منابع آب در تمام سطح شهرستان ، کشاورزی را تهدید می کند.

زمین شناسی

تمام قسمت های دشت و هموار از آبرفت های دوره کواترنر (دوره چهارم زمین شناسی) و مخلوطی از شن و ماسه و خاک رس پوشیده شده است. گنبد های نمکی و لایه گچی در دهستان فیروزه که شرایط را برای ایجاد معادن گچ و نمک فراهم کرده ، نیز متعلق به همین دوره میوسن است. بخش جنوبی دشت و حاشیه شمالی کالشور آبرفت ها و ماسه های بادی با درصد شوری بالا وجود دارد. وزش باد دیزباد (با جهت شرقی - غربی) در این منطقه سبب فرسایش خاک می گردد. در کوه های غربی بیشتر سنگ های آذرین قلیایی دوره کرتاسه دیده می شود. در دامنه های جنوبی کوه های شمالی آبرفت های دوره ائوسن که فرسایش کوه ها به وجود آمده شرایط را برای ذخیره آب های زیر زمینی فراهم کرده است.

تأثیر وضعیت مورفولوژیکی منطقه بر روی استقرار سکونتگاهها به گونه ای است که در قسمت کوهستانی و دامنه ای روستاهای معدود، با فاصله و جمعیت نسبتاً زیاد و برخورداری از آب چشمه استقرار یافته و باغداری در آنها رواج دارد. برعکس در پهنه وسیع دشت روستاهای متعدد با برخورداری از آب چاه و زراعت آبی محصولات یکساله استقرار یافته اند.

آب و هوا

از نظر آب و هوای شهرستان دارای آب و هوای معتدل کوهستانی است که البته بین نواحی کوهستانی و دامنه ها با دشت اختلاف دمای محسوسی وجود دارد. در قسمت های جنوبی شهرستان آب و هوا به شرایط بیابانی نزدیک می شود.

متوسط دمای هوای شهرستان با توجه به نبود ایستگاه هواشناسی ، به کمک اطلاعات ایستگاه هواشناسی نیشابور (نزدیک ترین ایستگاه هواشناسی به منطقه) حدود 14 درجه سانتی گراد تعیین می گردد. بطور کلی دمای هوا از شمال به جنوب منطقه بطور محسوسی افزایش می یابد.

متوسط بارش منطقه حدود 240 میلیمتر است که از 280 میلیمتر در ارتفاعات شمال غربی و غربی تا 220 میلیمتر در جنوب بخش مرکزی متغییر است.

در این منطقه با توجه به همجواری دشت و کوهستان و تفاوت آب و هوایی بین آنها، بادهای محلی فراوانی می وزد که مهمترین آنها از سمت جنوب شرق و شرق ، باد دیزباد می باشد که در سمت

جنوب بخش شدیدتر است و از غرب و شمال غرب باد قوچان که نسبتاً خنک و مرطوب است منطقه را تحت تأثیر قرار می دهند.

پوشش گیاهی منطقه هم تحت تأثیر اقلیم و بویژه بارش قرار دارد که در بخش های شمالی و کوهستانی شرایط مناسب تری دارند و باعث گسترش فعالیت های دامداری در این قسمت شده اند.

محصولات عمده کشاورزی شهرستان عبارتند از :

یونجه - جو - ذرت علوفه ای - گوجه فرنگی - هندوانه (برای مصرف تازه خوری و تولید دانه آجیلی)

-سیب و زرد آلو - هلو و شلیل - زیره - نخود و چغندر قند

گندم، با سطح 10000 هکتار زیر کشت و تولید 37000 تن مهمترین محصول کشاورزی منطقه است. تولید این محصول استراتژیک و مهم همراه با استقرار سیلوی 27500 تنی در غرب شهر فیروزه و در کنار ایستگاه راه آهن عطار شهر فیروزه سبب شده این شهرستان به لقب کندوی غله خراسان معروف گردد.

وجود کارخانه قند فیروزه در حومه شمال شرقی شهر فیروزه از گذشته در توسعه کشت چغندر قند در سطح شهرستان نقش عمده ای داشته است.

با توجه به خشکسالی های سال های اخیر و کاهش منابع آب و با توجه به توصیه کارشناسان کشاورزی نسبت به تغییر الگوی کشت ، کشت زعفران و پسته در سطح شهرستان در حال افزایش است.

جغرافیای انسانی

1 - نگاهی به تغییرات تقسیمات سیاسی و وجه تسمیه

این شهرستان تا خرداد سال 1391 با نام تخت جلگه شناخته می شد. در این سال با توجه به وجود بهترین و بزرگترین و قدیمی ترین معدن فیروزه ایران در این منطقه و در پی درخواست های عمومی و تصویب شورای شهرستان و استان و تایید وزارت کشور و هیئت دولت نام آن به فیروزه تغییر یافت. مرکز شهرستان نیز تا سال 1380 بزغان نامیده می شد، که در این سال به فیروزه تغییر نام پیدا کرد. آن زمان شهر فیروزه مرکز بخش تحت جلگه شهرستان نیشابور بود. (این شهر از الحاق سه روستای بزغان ، مهدی آباد و دهنو خلیج در سال 1374 تاسیس گردید.)

اگر چه در مورد علت نامگذاری این شهرستان به تخت جلگه (تخت جلگه) منبع اطلاعاتی خاصی وجود ندارد، اما نگارنده بر اساس تاریخچه تقسیمات سیاسی منطقه، وجه تسمیه آن را به شرح ذیل ارایه کرده است .

در سال 1285 هجری شمسی، خراسان بعنوان یکی از ایالات چهارگانه ایران شناخته شد و نیشابور بعنوان یکی از ولایات (شهرستان های) هجده گانه این ایالت قرار گرفت و خود شامل 12 بلوک (دهستان) بود که یکی از آنها بلوکی بنام تحت جلگه ماروس بوده است. این بلوک در سال 1316 با اجرای تقسیمات سیاسی نوین یکی از دهستان های بخش حومه و فدیشه شهرستان نیشابور گردید و در سال 1339 مرکز این دهستان (بزغان) با توجه به موقعیت مناسب ارتباطی به مرکز بخش تبدیل گردید و بخشداری از روستای فدیشه به بزغان انتقال یافت و نام بخش هم به تحت جلگه تغییر یافت و دهستان های عشق آباد، تحت جلگه و طاغنکوه تشکیل دهنده بخش تحت جلگه شدند و تا سال 1366 این تقسیمات بدون تغییر باقی ماند.

در حالی که در پرونده تشکیل دهستان تحت جلگه که در دفتر تقسیمات کشوری استانداری خراسان رضوی موجود است، نام دهستان به صورت تحت جلگه آمده اما در زمان ارسال نام دهستان ها به وزارت کشور و فقط با یک اشتباه تایپی و نوشتاری این نام را به صورت تخت جلگه نوشتند که تا کنون این اشتباه وجود دارد و اصلاح نگردیده است. (حتی زمان ارتقا به شهرستان نام شهرستان از سوی وزارت کشور تخت جلگه اعلام شد.)

در سال 1366 با تغییراتی در تقسیمات سیاسی و ایجاد دهستان غزالی در قسمتی از دهستان عشق آباد و جدایی این دو دهستان از بخش تحت جلگه، بخش میان جلگه در جنوب شهرستان نیشابور ایجاد شد. در بخش تحت جلگه نیز تغییراتی صورت گرفت و قسمتی از بخش سرولایت با نام دهستان فیروزه از آن جدا شد و جزیی از بخش تحت جلگه گردید.

در سال 1382 نیز در حالی که بخش تحت جلگه دارای سه دهستان بود، بیشتر روستاهای دهستان بینالود از بخش سرولایت نیز جدا شده و به بخش تحت جلگه پیوستند. روستاهای باقی مانده این دهستان، دهستان برزنون را تشکیل داده و در بخش سرولایت باقی ماندند.

با این تغییرات بخش تحت جلگه شامل چهار دهستان به شرح ذیل شد:

- 1- تحت جلگه به مرکزیت شهر فیروزه و 35 پارچه آبادی و حدود 427/5 کیلومتر مربع وسعت .
- 2- طاغنکوه به مرکزیت روستای همت آباد شهرکهنه و 41 پارچه آبادی و 1004/4 کیلومتر مربع

وسعت

- 3- فیروزه به مرکزیت روستای قالیباف سفلی و 27 پارچه آبادی و 470 کیلومتر مربع وسعت.
- 4- بینالود به مرکزیت روستای کلاته محمد جان و 35 پارچه آبادی و حدود 600 کیلومتر مربع وسعت.

با ایجاد تغییرات جدید و با توجه به شرایط مناسب منطقه تحت جلگه، مطالعات برای تبدیل این بخش به شهرستان از سال 1382 شروع شد.

ابتدا در تاریخ 1383/11/3 با تأیید مقام محترم ریاست جمهوری بخش طاغنکوه به مرکزیت روستای همت آباد از ترکیب دهستان های طاغنکوه شمالی (به مرکزیت روستای همت آباد شهر کهنه) و طاغنکوه جنوبی (به مرکزیت روستای گرماب بزرگ) در تابعیت شهرستان نیشابور ایجاد و تأسیس می گردد. در این تغییر نیز سه روستای ابراهیم آباد ، امان آباد و دولت آباد از طاغنکوه جدا شده و به بخش تحت جلگه پیوستند.

سپس در تاریخ 1386/ 9/20 و با تأیید مقام محترم ریاست جمهوری و انجام برخی تغییرات و اصلاحات ، شهرستان تخت جلگه به مرکزیت شهر فیروزه از ترکیب بخش های زیر در تابعیت استان خراسان رضوی ایجاد می گردد.

بخش مرکزی به مرکزیت شهر فیروزه شامل دهستان های تحت جلگه و فیروزه و بخش طاغنکوه. در تاریخ 1387/12/28 فرمانداری شهرستان افتتاح گردید و مصوبه دولت به اجرا درآمد.

با ایجاد شهرستان تحت جلگه روستای بار به شهر ارتقا یافت و همراه روستاهای خانلق ، درخت جوز ، اریه، چهار باغ ، دامنجان و طاغان از دهستان فیروزه جدا شده و به دهستان مازول از بخش مرکزی نیشابور پیوستند. همچنین دهستان بینالود به طور کامل از تحت جلگه جدا شده و به بخش مرکزی نیشابور الحاق شد.

در پی انجام آخرین تغییرات تقسیمات سیاسی در شهرستان تحت جلگه در تاریخ 20 بهمن 1387 روستای همت آباد مرکز بخش طاغنکوه به شهر ارتقا یافت و همچنین با توجه به درخواست عمومی مردم منطقه و تصویب شورای اسلامی شهرستان و شورای فرهنگ شهرستان و تصویب استانداری خراسان رضوی و تایید وزارت کشور در خرداد سال 1391 نام شهرستان تخت جلگه به شهرستان فیروزه با مرکزیت شهر فیروزه تغییر یافت.

اما با توجه به مطالب فوق در مورد وجه تسمیه به این نتیجه می رسیم که جلگه ماروس (ماروسک)- که هنوز هم این نام به قسمت وسیعی از زمینهای اطراف رودخانه ماروس که هموار و حاصلخیز و در دهستان بینالود است اطلاق می شود- در بالا دست دهستان تحت جلگه قرار داشته است و زمانی که این دهستان (بلوک) در سال 1285 ایجاد شده است، چون در پایین دست جلگه معروف ماروس قرار داشته، نام آنرا دهستان تحت جلگه ماروس گذاشته اند، یعنی منطقه ای که در پایین (تحت) و زیر دست اراضی جلگه ماروس می باشد که به مرور زمان و با تغییر در تقسیمات سیاسی، از آنجا که این جلگه در

بخش سروالایت قرار گرفت و تحت جلگه هم به بخش تبدیل شد، کلمه ماروس حذف شده و فقط تحت جلگه باقی مانده و با این نام معروف شده و این نام جنبه تاریخی و طولانی نداشته و نمی توان در کتب تاریخی از این نام سراغی گرفت.

در ضمن در لهجه نیشابوری و سایر لهجه های خراسانی، جلگه به جای هموار و وسیع که دارای اراضی حاصلخیز است گفته می شود ولی در جغرافیا به چنین جایی دشت گفته می شود و جلگه ماروس در واقع بخشی از دشت نیشابور است.

2 - جمعیت

شهرستان فیروزه - در محدوده فعلی - در سال 1390 که آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن توسط مرکز آمار ایران صورت گرفت، 42718 نفر جمعیت داشته است .

در سال 1390 از کل جمعیت شهرستان حدود 5769 نفر ساکن شهر فیروزه و 1434 نفر ساکن شهر همت آباد و بقیه در 105 آبادی دارای سکنه، ساکن می باشند. که در بین این آبادی ها، روستاهای گرماب(4429 نفر)، معدن بالا و پایین(1027 نفر)، شورگشت(1069 نفر) ، سلیمانی(1272 نفر)، مرزان(1380 نفر)، همت آباد زمانی(1535 نفر) ، قلعه یزدان (1043 نفر) و شورآب(1068 نفر) مهمترین و بزرگترین روستاها می باشند.

در همین سال مرکز آمار ایران در طی سرشماری خود حدود 98 آبادی خالی از سکنه در شهرستان فیروزه ثبت کرده که نشانگر بالا بودن مهاجرت از روستا به شهر است.

بر اساس آمار سال 1390، حدود 40% جمعیت شهرستان زیر 15 سال سن داشته اند که نشانگر جوانی جمعیت در این منطقه است و نیاز به برنامه ریزی و توجه به نیازهای این گروه جمعیتی به خوبی احساس می شود.

در همین سال بیش از 90% مردم بالای 6 سال منطقه با سواد بوده اند که نسبت به متوسط شهرستان و استان در حد مناسب و قابل قبول است. در این امر گسترش خدمات آموزشی و مستقل شدن آموزش و پرورش از سال 1372 و فعالیت های نهضت سوادآموزی، نقش بسزایی داشته اند.

بطور متوسط در هر کیلومتر مربع از خاک این شهرستان 26 نفر زندگی می کنند که این میزان در دهستان تحت جلگه تا 37 نفر هم می رسد که نشانگر تراکم بالای این دهستان و شرایط مناسبتر آن برای جذب جمعیت و توسعه است.

حدود 83/16 درصد جمعیت در 105 آبادی دارای سکنه و 16/86 درصد جمعیت هم در نقاط شهری شهرستان ساکن می باشند.

جدول 3 - آمار آبادی های شهرستان بر اساس اطلاعات مرکز آمار ایران در سال 1385

کل آبادی های شهرستان	203 آبادی
آبادی دارای سکنه	105 آبادی
خالی از سکنه	98 آبادی
آبادی بالای 20 خانوار	71 آبادی

جدول 4 - جمعیت و وسعت دهستان های شهرستان فیروزه در سال های 75-85-90

نام منطقه جغرافیایی	وسعت	جمعیت 1375	جمعیت 1385	جمعیت 1390
دهستان تحت جلگه	336	19361	18270	18342
دهستان فیروزه	249	4504	3614	3155
جمع بخش مرکزی	585	23865	21884	21497
دهستان طاغنکوه جنوبی	742	7754	6876	6571
دهستان طاغنکوه شمالی	259	18676	15988	14650
جمع بخش طاغنکوه	1001	26430	22,864	21221
جمع شهرستان	1586	50295	44748	42718

مهاجرت از روستاهای این بخش به نقاط شهری بویژه شهر نیشابور - مهمترین شهر منطقه - و شهرهای مشهد، تهران و کرج زیاد بوده بطوری که نسبت جنسی در این شهرستان به نفع زنان است و از سوی دیگر بیشتر روستاهای منطقه بویژه روستاهایی که از مرکز بخش و مرکز شهرستان دورتراند، مهاجر فرست هستند و با کاهش جمعیت مواجه می باشند. روستاهایی مثل شورگشت، شوریاب، فرخار، بتو، سلیمانی، شوراب و ... در پانزده سال اخیر با چنین وضعیتی روبرو بوده اند که اکنون نیز این روند ادامه دارد.

در این زمینه توجه به روستاها و گسترش خدمات رفاهی مانند آبرسانی، خدمات مخابراتی و گازرسانی، توجه به فعالیت های زراعی و دامپروری و فراهم نمودن تسهیلات لازم برای کشاورزان و خرید تضمینی محصولات توسط دولت، و ایجاد اشتغال پایدار می تواند مانع مهمی برای جلوگیری از مهاجرت روستاییان و تخلیه روستاها باشد. در سال 1390 در شهرستان فیروزه ده ها آبادی خالی از سکنه وجود داشته است که قابل توجه است.

مردم شهرستان فیروزه به زبان فارسی و لهجه نیشابوری سخن می گویند. ساکنان تعدادی از روستاها در بخش طاغنکوه (مانند روستاهای گرماب بزرگ، چزگ، سلیمانی، شوراب و...) علاوه بر فارسی به زبان ترکی با لهجه نیشابوری صحبت می نمایند. همچنین برخی روستاها در دهستان فیروزه

(مانند روستای زاوَنگ) و بخش طاغَنکوه (مانند روستای بتو و روستای زروند) فارسی را با لهجه بلوچی صحبت می کنند.

سوغات خراسان (فیروزه)

خراسان و شهرستان های نیشابور و فیروزه علاوه بر اینکه مهد علم و فرهنگ دوره هایی از تاریخ تمدن اسلامی و زادگاه دانشوران و مردان نامدار تاریخ ایران است، از دوره های بسیار کهن نیز به داشتن جواهری گران بها به نام فیروزه به شهرت جهانی رسیده است.

از تاریخ دقیق کشف فیروزه و نحوه استخراج آن در گذشته های دور و به ویژه تا پیش از زمامداری پادشاهان صفوی، اطلاعات جامعی در دست نیست اما احتمال می رود که در اوج شهرت و آبادانی نیشابور و شهرستان فیروزه (که با نام تحت جلگه بخشی از توابع نیشابور محسوب می شده)، ساکنین این منطقه از وجود فیروزه و نحوه استخراج آن آگاهی داشته ند.

قدیمی ترین اسنادی که در مورد فیروزه خراسان در شهرستان های فیروزه و نیشابور سخن گفته اند، کتاب هایی نظیر:

- کتاب «جهان نامه» تألیف محمد بن بکران (خراسانی)، که در سال 605 هجری قمری به نام سلطان علاء الدوله ی خوارزمشاه تألیف شده.

- «عرایس الجواهر و نفایس الاطایب» ابوالقاسم عبدالله کای (به سال 700 ه. ق.) و «تنسوخ (ق) نامه ایلخانی» منتسب به خواجه نصیرالدین طوسی می باشد.

در طی دوره صفویه و پس از آن، سیاحان خارجی و داخلی نظیر ژان باپتیست تاورنیه (جواهر سازی مشهور فرانسوی به سال 1046 ه. ق.)، فریزر (1238 ه. ق.)، آرثور کانالی (1246 ه. ق.)، ژرنال فریه (1261 ه. ق.)، کرزن (1309 ه. ق.)، صنیع الدوله (1303 ه. ق.) و ... از فیروزه و فیروزه تراشان نیشابور بسیار سخن گفته اند و برخی (ژرنال فریه) اشاره کرده اند که عده ای از فیروزه تراشان نیشابور از «بدخشان تاجیکستان»، به این شهر آمده اند.

معادن فیروزه در 35 کیلومتری شمال غربی مرکز شهرستان (شهر فیروزه)، در دامنه های جنوبی ارتفاعات بینالود و در 4 کیلومتری دو روستای معدن پایین و معدن بالا، از دهستان فیروزه، بخش مرکزی شهرستان فیروزه واقع شده است و تمامی فیروزه کاران این شهر نیز همه بومی هستند و هنرمندانی در نیشابور، مشهد و اصفهان به این کار اشتغال دارند.

سنگ فیروزه معمولاً در کنار سنگ چخماق و به صورت رگه های بسیار باریک در لابه لای سنگ های آذرین (آتشفشانی) شکل می گیرد. این سنگ از عناصری چون مس، آلومینیوم، فسفات،

هیدرواکسید و آب تشکیل شده که بسته به نوع و درصد این ترکیبات و محل تشکیل آن ، دارای طیف وسیعی از رنگ آبی کمرنگ ، پررنگ ، سبز روشن و در مواردی تا سبز تیره می باشد. بهترین و گرانباترین نوع آن نیز با رنگ آبی سیر و عجمی نامیده می شود. وزن مخصوص فیروزه بین 2/62 تا 2/83 و سختی آن برابر شیشه یعنی 6 است.

انواع فیروزه با توجه به محیطی که فیروزه از آن به دست می آید (جنس توده های معدن) به دو نوع فیروزه سنگی و خاکی تقسیم بندی شده که نوع خاکی آن از مسیل ها و رسوبات به دست می آید و به دلیل عدم تغییر رنگ آن با گذشت زمان ، گران بهاتر و مرغوب تر می شود . نوع سنگی آن نیز از میان سنگ های آذرین استخراج می گردد.

از نظر کیفیت (مرغوب بودن) فیروزه ، انواع آن قبل از تراش شامل موارد ذیل می باشد :

1- فیروزه عجمی : گرد و درشت است و تقریباً خالص و بدون رگه می باشد ، رنگ آن آبی سیر و گران قیمت ترین نوع فیروزه است.

2- عجمی نیم رنگ : از نوع قبلی کم رنگ تر و دارای کمی ناخالصی است.

3- عربی : فیروزه تخت ، با لایه های نازک است با رنگ آبی سیر.

4- توفال : مانند عربی است ، دارای ناخالصی بوده و سنگ آن از میان رفته و فقط لایه ای از فیروزه با رنگ آبی سیر باقی مانده است.

5- توفال نیم رنگ : از نوع قبلی کمی روشن تر است.

6- توفال سفید : رنگ آبی خیلی روشن دارد ، احتمالاً نام دیگر آن شروام می باشد.

7- چغاله (چاغوله) : فیروزه ای درشت ، شبیه عجمی اما به رنگ آبی کم رنگ .

8- شجری : دارای ناخالصی به شکل شاخ و برگ درخت و رگه دار است.

9- شکوفه : فیروزه ای است ریزتر از چغاله و فیروزه کمی دارد.

10- فیروزه چال یا نرم : این فیروزه کمی بزرگتر از عدس بوده که در سنگ های معدن دیده می شود.

11- فیروزه درشت : سنگ های نسبتاً بزرگی است که در آن رگه های باریک و پراکنده و نازک فیروزه دیده می شود و نازل ترین نوع آن است.

فیروزه در اثر چربی تغییر رنگ می دهد و در مقابل رطوبت یا خشکی به سبزی می گراید. اشکال مختلف آن را می توان بیضی ، قلبی ، انگشتی و برجسته نامید و برای مراقبت و حفظ اصالت فیروزه ، آن را در میان خاک اره یا ماسه مرطوب نگداری می کنند .

در گذشته فیروزه را با انفجار صخره ها یا به طریق سنتی با خیساندن سنگ ها استخراج می کردند ، به این ترتیب که قلوه سنگ های جدا شده از کوه را در حوضچه های پر از آب قرار می دادند و پس از این که قلوه سنگ ها کاملاً خیس و سست می شد ، آن ها را سایش داده ، فیروزه را جدا می کردند . اما امروزه با استفاده از یک چرخ برقی ، قطعات سنگ معدن را سایش داده و فیروزه را به سهولت (با افت کم) از آن جدا می سازند .

از فیروزه بیشتر به عنوان نگین و ترصیع در انگشتر ، گردن بند ، دست بند و ظروف نقره استفاده می کنند . در گذشته فیروزه مرغوب به مسکو در روسیه و ایتالیا ارسال می شد ولی در حال حاضر مراکز مهم فیروزه تراشی عبارتند از :

روستا های معدن بالا و پایین ، شهر فیروزه مرکز شهرستان فیروزه ، مجموعه میراث فرهنگی (کاروان سرای شاه عباسی) و مجموعه تاریخی - تفریحی آرامگاه خیام در نیشابور و بازار های شهر مشهد فعال می باشند .

خواص و فواید

نگاه به فیروزه چشم را تقویت می کند و استفاده از سرمه آن و هم چنین گذاشتن آن بر روی چشم ها برای تقویت چشم و درمان بیماریهای چشمی مفید است. گذاشتن فیروزه بر روی چاکرای گلو برای درمان گلو درد، تقویت تارهای صوتی و درمان بیماری های ریوی و تنفسی موثر می نماید. فیروزه قلب را تقویت می کند وسعه صدر می دهد. این سنگ، افسردگی های روحی و روانی و هم چنین ناراحتی های عصبی را درمان می کند و باعث آرامش می شود.

استفاده از انگشتر و یا گردن بندی از آن، برای دور کردن انرژی های منفی به ویژه چشم زخم و آثار آن بسیار مناسب است. این سنگ مانند ، عقیق، حرز بسیار مهمی در برابر حوادث و بلایا به شمار می رود و برای آسان شدن کارها و رونق در کسب و کار بسیار مفید می نماید.

اماکن تاریخی و دیدنی

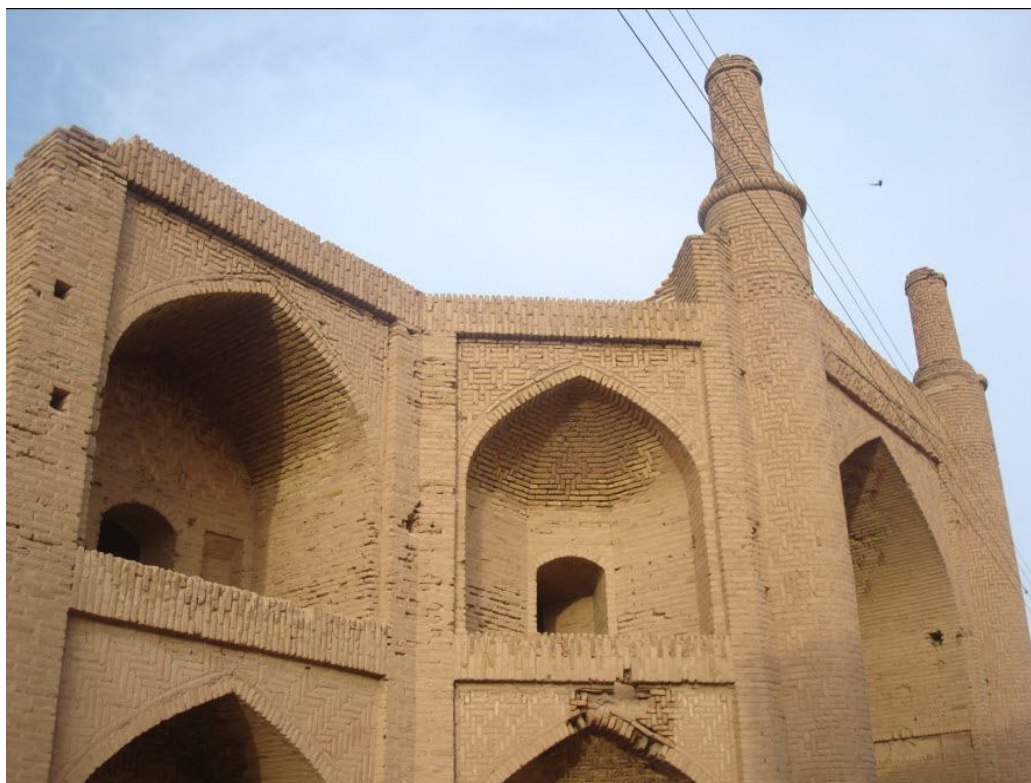
مهمترین آثار تاریخی و دیدنی شهرستان فیروزه که می توانند جاذب گردشگر باشند عبارتند از :

1- کاروان سرای تاریخی و زیبای روستای شوریاب

در داخل روستای شوریاب در جنوبی ترین قسمت دهستان طاغنکوه جنوبی و 18 کیلومتری شهر همت آباد مرکز بخش طاغنکوه واقع شده است.

این کاروانسرای زیبا و بزرگ در دوره قاجاریه احداث شده و جزو کامل ترین کاروانسراهای این دوره محسوب می گردد. این بنا دارای یک پلان هشت و نیم هشت مستطیل شکل است و عناصر اصلی

این بنا شامل چهار ایوان ، چهار اصطبل ، حیاط مرکزی و عناصر فرعی شامل شاه نشین طاقچه ها و طبقات بالا ، بخاری دیواری و ... است. ایوان ورودی شامل مناره می باشد.

این کاروانسرا از جمله کاروانسراهای واقع شده در دشت با حیاط مرکزی است که به شیوه چهار ایوانی ساخته شده و ایوان های پیرامون حیاط دو طبقه اند و دارای شاه نشین است. کتیبه های سنگی حجاری شده زیبا روی سر در ورودی کاروانسرا قرار دارد که مربوط به دوره قاجاریه است. (متأسفانه تعدادی از کتیبه های سنگی در سال های اخیر به سرقت رفته است.) بقیه نیز به موزه شهر نیشابور منتقل گردیده است . این کاروانسرا در سال های اخیر به شدت رو به تخریب بوده و اخیراً در فهرست آثار ملی به ثبت رسیده است.

2- عمارت و باغ نشاط (سالار) تقی آباد

این باغ در حدود سال 1326 ه.ق توسط آقابالاخان سالار معتمد (گنجی) از خوانین بزرگ خراسان و منطقه احداث شد. روی هم رفته، این مکان شامل عمارت شمالی، مرکزی، حصار، برج، بارو و... است. قدیمی ترین قسمت باغ عمارت شمالی آن است. طبقه ی همکف عمارت مرکزی در زمان مرحوم سالار معتمد بنا شده است.

وسعت باغ حدود 15 هکتار بوده و تعدادی بسیار از درختان کاج، پسته و... در آن کاشته شده است. عمارت مرکزی باغ نشاط آراسته به آجرکاری های زیبایی است. روایت است استاد کمال الملک هنرمند و نقاش مشهور ایرانی در اواخر عمر خویش در این مکان ساکن بوده است.

خانه کمال الملک، نقاش معروف دوران قاجار، به علت نبودن اعتبار برای بهسازی و مرمت آن، بر اثر بارندگی به طور کامل تخریب شده است.

80٪ از باغ نشاط که در روستای تقی آباد و در 3 کیلومتری شمال شهر فیروزه واقع شده متأسفانه به مرور زمان تخریب گردیده است. تمام سقف ها و دیوارهای ساختمان باغ نشاط توسط کمال الملک نقاشی شده بود که دیگر امکان بازسازی آنها وجود ندارد. شایان ذکر است که باغ نشاط طی شماره 4492 در فهرست آثار ملی کشور ثبت گردیده و تحت حفاظت سازمان میراث فرهنگی و گردشگری قرار دارد. در سال 1391 با تلاش های اداره میراث فرهنگی شهرستان فیروزه ، طبقه اول عمارت تعمیر و بازسازی کلی شد و اداره میراث فرهنگی ، صنایع دستی و گردشگری به این مکان منتقل گردید.

3- چشمه آب معدنی (آب گرم) گرماب

در قسمت جنوبی روستای گرماب بزرگ مرکز دهستان طاغنکوه جنوبی و در کنار امامزاده روستا ، یک چشمه آب گرم (آب معدنی) وجود دارد که قدمتی بیش از روستای گرماب دارد . و وجه تسمیه (علت نامگذاری) روستا نیز وجود همین چشمه می باشد.

وجود امامزاده ابوالقاسم از نوادگان امام موسی کاظم (ع) باعث شده بود که مردم این روستا از قدیم آب این چشمه را با توجه به قرار گرفتن در کنار امامزاده، شفا دهنده تلقی کنند که با توجه به آزمایشات انجام شده بر روی این آب، ثابت شده که در تسکین بسیاری از دردهای عضلانی و در بهبودی بیماری های پوستی تأثیر فراوانی دارد.

آب آن از دسته آب های کلروره سولفات کلسیک است، که در سطح کشور از این لحاظ رتبه اول را داراست. اطراف آن از رسوبات دوران چهارم زمین شناسی پوشیده شده است.

منطقه ای که روستای گرماب و چشمه آن قرار گرفته توسط خاک ها و رسوبات مربوط به دوره کواترنر (آخرین دوره زمین شناسی) پوشیده شده اما کوه های اطراف که جزو کوه های طاغنکوه جنوبی (بخشی از رشته کوه جغتای) است و سنگ مادر منطقه را تشکیل می دهد مربوط به سنگ های ولکانیک (آتشفشانی) دوره ائوسن از دوران سوم زمین شناسی (سنوزوئیک) می باشد.

4- منزل استاد کمال الملک نقاش بزرگ ایرانی در روستای حسین آباد کمال در 3 کیلومتری جنوب شهر فیروزه

5- آب انبار قدیمی و زیبای روستای همت آباد زمانی در 18 کیلومتری جنوب شهر فیروزه

6- حمام قدیمی روستای سرده در 15 کیلومتری جنوب شهر فیروزه

7- برج و باروی قلعه قدیمی سرده در 15 کیلومتری جنوب شهر فیروزه

8- تپه های تاریخی یوسف آباد (ثبت شده در میراث فرهنگی) در 3 کیلومتری شرق شهر فیروزه و نیز تپه

تاریخی چاه قره در 15 کیلومتری شمال شهر فیروزه

9- امامزاده حسن (ع) در محله دهنو خلیج در غرب شهر فیروزه

10- قلعه قدیمی توزنده جان متعلق به دوره ساسانی در 15 کیلومتری جنوب غربی فیروزه

آموزش و پرورش شهرستان

تعلیم و تربیت نوین در شهرستان فیروزه امروزی از سال 1310 با ایجاد دبستان عسجدی در روستای معدن آغاز گردید و بعد از آن به تدریج در مقاطع مختلف در روستاهای منطقه گسترش یافت. در سال 1372 نمایندگی آموزش و پرورش منطقه که زیر نظر اداره نیشابور بود به سطح اداره ارتقا یافته و مستقل گردید.

این اداره از مهر ماه 1373 رسماً فعالیت های آموزشی خود را شروع کرد و اکنون که حدود 16 سال از فعالیت این اداره می گذرد و در سال 1388 پس از ارتقای بخش به شهرستان ، اداره به سطح مدیریت ارتقا یافت.

در سال تحصیلی (91-1390) حدود 170 واحد آموزشی با حدود 800 کلاس درس و 8 هزار دانش آموز در شهرستان فعال می باشند.

همچنین دانشگاه پیام نور واحد فیروزه تنها مرکز دانشگاهی فعال در سطح شهرستان است. این واحد دانشگاهی از سال 1385 فعالیت خود را شروع کرده و همکنون دارای 5 رشته تحصیلی و 300 دانشجو از سطح شهرستان و شهرستان های مجاور می باشد.

تهیه کننده : محمد تاجیک دبیر جغرافیای شهرستان فیروزه 1390